

СЛУТОВ СИВЕ ЗОНЕ НЕБА И ПУСТОЛОВ ОТМЕНОГ СРЦА ИЛИТИ МИЛОШ ЦРЊАНСКИ НА РУБУ ДОПУШТЕНОГ ЧЕМЕРА И ТУГЕ

1.

Три деценије иза објављивања *Лирике Ишаке* из сумаглице Лондона (1949) закотрљале су се две реченице Милоша Црњанског: *Ја верујем да је мој животић њокварио њокове моје лишерајуре. Живео сам несрећно* и горко, додао бих. Не, прву реченичну сумњу отклонио је сам живот, баш та литература је уздигнути акценат српске књиге, српске модерне осебујне умности и гласа, и за време испред. Истина да му је живот био несретно нахерен, стоји. Мушичаво су га пратиле несрећно скројене околности, срећом, литература му је била једино прибежиште. Његове меланхоличне боје, акварелним и суптилним писањем, остаће као импресивно умеће са ексцесно финим маниризмом који плени и очи чини видљивијим на душевном лицу. Он је аристократа српске књижевности без удворичких лакеја. Живот га је шиканирао, али он се није дао загубити у сумрачним катакомбама стварности у чијим сумрачјима је имао петљу да пише срцем откаченог нерва. *Лирика Ишаке*¹ је његов драматски случај, интима исписана на изволите господо и како вам драго, интима интимом бачена у лице, та лирска шака песка из 1919. године и данас шкрипутаво светлуца у точку српске књижевности без обзира на временске обртаје, године у одмицању тој лирици дају све сјајнији гланц. Ма колико да је живео горко, а стваралачки прибрано и отмено, своју животну фарбу манифестовао је ребелијанством, врло разложном побуном која је имала мерни тропар спрам свеца у суочавању. Оставимо се ми испразног филозофирања, велика лирика јесте крепљење душе, нешто мелемно што ти залази у мислима, чиме се духовно умиваш, а Милош Црњански исписаном појавом то и јесте, мелем писац. Луцидно је записао А .Г. Матош: *Животић је неозбиљан, умјетности је озбиљна. Животић је крајак, умјетности је гуја*.² Сетан и горак Црњански је обојеним психо-сликама изречених побуна расветљавао и сопствени немир. Верује му се, зато што се израна здао да сопствену меланхолију усија разумом и испева чистим током свести тако јасно да самим собом осенчи и оне који ће га читати. Негде, сада већ давне 1928. године Милан Токин у сумрачној тиханости равничарске вароши записује у свом Дневнику: *Седим сам у соби, зајалим лампу, мада је најољу још дан. Већар шромом се креће. Чишам Дневник о Чарнојевићу. Пишаћу Црњанској да ли је и он њашио док је био*

¹ Милош Црњански: *Лирика Ишаке* – С. Б. Цвијановић, Београд 1919.

² А. Г. Матош: *Есеји* – Нолит, Београд 1965.

млад...? И те како је патио, исписно је бележио варке а *џужан је живоџ на свеџу, свуг*, умео је патњи на реп стати, у мислима јој заварати траг и на превару је привести хартији *да на њој бледи ко зимски дан / у сџраку*. Токина је у тренутку записивања те упитне намере притезала некаква туга за коју је, опет, записао како *не џреба јој џоџуџиџиџи, џреба се од ње браниџиџи*. Црњански је управо писањем сенчио своју осаму, а нема стварања без осаме, писање је терапија – моћ живљења, отворена смелост душевног маркирања; писац који ту петљу није развезао баш и није писац, пре ће бити докони фолирант себе самог. Чим бациш поглед на прву реченицу Црњанског све ти јасно бива. Он је сав у зарону психе. Отуда и данас пуно тога разговорног и душевно лековитог затичеш у његовим стиховима, нарочито оним раним *видовданским* под насловом *Лирика Иџаке* као и лековито упечатљивим секвенцама *Дневника о Чарнојевиџу* пред чијим реченичним репликама застајеш у ђутњи пребирајуџи којој ђеш се сени приволети? Византијска душевна модрина у плетиву ноћних сазвежђа света шири се као светлосни прах *Дневником о Чарнојевиџу*. Црњански је спрам животних реалија будан, он у речитом осликавању видокругни фењер ни преко дана не гаси, и ноћу му је при свести док бојама натапа слова за речи у витражу описног храма, писац неимар. Није он случајно на моменте стихом разблудан. Не може се реџи да је био немаран спрам садржајног акцента бунтовног романтичара, чије ће врцавости он вешто укрштавати у сопственом презенту, мареџи тако Вуру Јакшиџа и млађахне илузије Бранка Радичевиџа, а тек Лазу Костиџа, не заобилазеџи ни симболисте Париза и футуристе Русије. Црњански је нагињао Јакшиџевим сликарским бојама, отуда ваљда и тај романтичарски дах у речитом пулсу његове модерне. Париз му је био опсенарски у душевном џепу ране младости, Париз му се привиђао и у Бечу, а није га заобилазио ни у Тоскани, Париз. Не може се казати да није ослухнуо и ону страну особене певаније коју су у троуглу потписивали Растко Петровиџ, Раде Драинац и Душан Васиљев о којима је почесто шлагвортирао са Тодором Манојловиџем.

Црњански ће, а то се јасно даје видети у *Лирици Иџаке*, са лакоћом упечатљиви детаљ у песми рефренски закотрљати до лавине која се дуго и некако сликовито задржава у памети. Умео је, као ретко који песник, мајсторски издвојити речи бојом у сеђању: јоргованско небо, мирис багрема белог у цветању када му се у привиђењу јавља трешња завичајна и да је, разуме се, била невина и танка. Његов песнички фазон имао је финесу, то је озонерија чистог пулса и даха, да не кажем ритма, оригинал за узглавље. Има се у Вуковом *Срџском рјечнику* из 1852. године реч која би могла опстати као суви печат над поетиком Милоша Црњанског, реч блиска свеколиким слутњама која у шест словних знакова гласи *СЛУТОВ*. Све је код Црњанског без остатка, лутање и слутња. Ми живимо ту његову *Иџаку*, она је и наш завичајно уклет усуд. Његова лутања и слутње имају у пуном рефлексу боју и мирис, свој особени сфумато, његове близине јесу плаве и далеке, али душом дохватљиве и блиско присутне: *Немамо ничеџ. / Ни Боџа ни џосџодара. / Наш Боџ је крв*. Док је Душан Васиљев грмљавином песничког исказа *џазуо у крви до колена*³ догле је Милош Црњански истихана спомињао бруталну

³ Душан Васиљев (1900–1924), књижевник, рођен у Великој Кикинди, мобилисан, био на фронту на Пијави, где се разболео. Умро у Кикинди. Писао песме, приповетке и драме. Писао је лирику

душевну и материјалну чињеницу: *Наш Бој је крв*. А да није тако, како би иначе било...?! Његова фатаморгана је у пуном привиђењу ухватљива са сеном на белом зиду пред чијом кућом чекају тетке и матере оних шињела огрнутих јесењим маглама којима су повратне адресе давно загубљене по рововским лавиринтијама Галиције, и не само Галиције... Црњански је лутао са кофером разасутих књига по разноврсним квартирима као што су то чинили Роберт Луис Стивенсон, Ф. М. Достојевски, Џек Лондон, Максим Горки, утрнула би ми рука од даљег набрајања. Црњанском је једино небо уточиште и утеха спрам свих боли и патње, једини могући дослух, изван овог суманутог света, али он пише *Ишаку*.

Цитирам фрагмент из предговора Драгољуба С. Игњатовића написаног за *Дневник о Чарнојевићу* са разлогом спрам бесмисла свих идеологија; *Њејове исјовесџи јесу казивања једној зајрејашћења и одбране од њеја. И он је у свему џоме искрен. Али он је искрен и кад јосредно, саојшџава следеће: свејџ није ваљао, свејџ је џребало мењаџи, људске односе јреуредиџи, душу сјаваџи; ово шџо је дошло, међушџим, џа јло-мазна јајџа, џа набујала крв, џо није мењање ни јреуређење, џо је зло на зло и јадосџи на јадосџи, џо је бесмисао који из џишџања јрелази у бол.*⁴

Црњански је свом стиху, како и сам каже, давао *чисџи облик ексџазе*. Разјашњавајући песничку енигму у процесу бдења над табаком хартије сведочи како стварањем: *Покушавамо да изразимо јромелџиви риџам расјоложења, који су давно, јре нас, ошкрили. Да дамо џачну слику мисли, шџо суйшџилније! Да ујошребимо све боје, лелујаве боје, наших снова и слушџи. Све може бити слепо и глуво, али људска душа не над, рецимо, стиховима анзискартним Јујославији посветно исписаним: Исџа је наша јсов-ка јрва, / нож и девојка наспред села / и сџид домаћа. // Здраво, наше обесне жене! / Исџом су сузом, болом и сџрашџу / кошуље и свадбе нам извезене. Није случајна напомена Милоша Црњанског: *Давно је Берјсон оделио јсихолошкo време од физичкој. Зашџо је наша мејрика лична, суйшџилна, мајловиџа као мелодија, Покушавамо да нађемо риџам, у духу нашеј језика, чију је израз на сџујџу фељџонисџичких мојџносџи.**

Греси су свуда око нас, мало би нам било три живота за покајање, и када смо сређни неће нас мимоиђи туга болне стварности са којом се ваља суочавати: *Све шџо сам волео умрло је вичуђи моје име, а ја му не моју јомођи*. Много пута и име нам је безимено. То су те немођи о којима у *Ишаци* пева Црњански, само је свемир непролазан, све остало трошно је и готово очајно безгласно и глуво. *Над болом има власџи*, а та власт је свемир само као што и јесте у песми *Усјаванка*.

2.

Роје се над нашим главама облаци, а наше очи, без обзира на годишња доба, увек некамо и нечему страсно лете, спремне да угледају боју и ту исту боју принесу и уху за слуђени звук. *Јесење јушџеве суморне огрнули смо на раскршџу украј стубова мра-*

бунтом обојену. Сарађивао у часописима *Мисли* и *Срјском књижевном јласнику*. У објављеној књизи *Песме*, године 1956. сабран је његов лирски опус.

⁴ Драгољуб С. Игњатовић: *Дневник о Чарнојевићу* или nihilizam као упозорење, поговор књизи Милоша Црњанског *Дневник о Чарнојевићу* – Нолит, Београд 1992.

морних као у песми *Мрамор у врџу окамењених сећања*. Дакле: *Сџих је наша занесе-на иџрачица, ња своје љокреџе чини у екџази. Своју екџазу љреџвара у љоле љокреџе. У лирици џо неџџо вреди! Ослободили смо језик банални окова и слушамо како нам он сам, слободно, оџкрива своје џајне*. Црњански је загледан дубоко у сећања своја, помно их бележи, утапа се у те болне мирисе, без околишења, у те мирисе невино белих ружа сопствене осаме у збивању које траје премрежено словима као у песми *Прича*. У раној младости ту сам *Причу* изговарао са пуно сензибилног решпекта, не само према писцу, него и зарад сопствене душе у смирењу, та песма као да ме је селила по стамбеним квартирима оскудног намештаја где би се завек штошта и загубило, испарило у чајним мирисима камилице: *Сеџам се само да је била/невина и џанка / и да јој је коса била / џојла, као црна свила / у негрима љолим. // И да је у нама љре уранка / замирисао баџрем бео. // Случајно се сеџих невесео, / јер волим: / да склојим очи и џуџим / да јој се имена не моју сеџиџи / никад више*. Колико тишине са тајном готово бешумних слика, а тек колико животног романа у том лирском сажетку. И би сећање као да не би...

На моменте ме лирика Милоша Црњанског сети на узвитлане разоре равничарских њива виђене на сликама Милана Коњовића.

Важни навод Црњанског јесте *да је риџам унуџрашња, а не сџољашња сџвар*. А сам ритам јесте *екџаза*. Није случајно тај исти песник рано изрекао сопствену истину да је он себи самом предак. и како је рано изгубио страх од смрти. Он је своја очајања рингишпилисао укруг као клоквијаду за комендијање, био је матадор осамљен сабласно спрема наругшених бикова. Сам у кориди, оле, без страха. Нико за њега не може казати да није изблиза гледао румене теревенке и паклене ужасе. Објашњавајући Богдану Поповићу, уреднику *Срџској књижевној џласника*, уочи штампања *Сумаџре*, између осталог, и свој песнички исказ, уприличио је, без збуњености, овако: *Осеџих једној дана, сву немоћ живоџа и замршеносџ судбине наше. Видео сам да нико не иде куда хоће и љримеџио сам везе, досад неџосмаџране. Крај мене су, џоја дана, љролазили Сенеџалци, Анамиџе; срео сам једној свој доброј друџа, који се враћао из раџа. Кад џа заџиџах одакле долази, он ми рече: из Бухаре! Маџи му је била умрла и комџије њеџове беху је сахранили. Неко му је љокрао намешџај, код куће. Ни љосџеље, вели, немам! А кад џа уџиџах како је љуџовао, он ми рече:*

– Преко Јаџана и Енџлеске, џде су ме ухаџсили.

– Па џџа мислиш сад? – љиџао сам џа.

– Не знам ни сам. Сам сам. Ти знаш да сам се био верио. Она је оџишла некуд. Можда није добијала моја љисма. Ко зна џџа ће и она дочекаџи? Не знам ни сам џџа џу, можда џу добиџи месџо у некој банџи.

Све се џо доџодило на сџаници у Заџребу. После сам ја сео у воз и оџиуџовао даље. У возу је било љуно свеџа, нарочиџо војника, жена у риџама, мноџо збуњених људи. У возу није било освешџења и виделе су се само сенке. Мала деца лежала су, на љогу ваџона, око наших ноџу. Изнурен нисам моџао ока да склојим. Док су око мене љричали, љримеџио сам да су џи џласови некако џешки и да људски љовор, љре, није џако звучао. Заџледан у мрачне љрозоре, сеџао сам се како ми је мој друџ оџисивао неке снежне џланине Урала, џде је љрвео, љодину дана у заробљениџџву, Он је дуџо, и блаџо, оџисивао џај крај на Уралу. Осеџих џако сву љу белу, неизмерну џишину, џамо у даџини. Полако сам се насмехнуо.

*Где све њај човек није био! Сећам се да ми је причао о некој жени. Из њејовој ојиса зајам-
ијих само њено бледо лице. Он је неколико јуија јонављао како ју је њако бледу јоследњи
јуиј видео. У мом сећању, нервозно, јочеше њако да се мешају бледа лица жена, од којих
сам се ја расјиајао, или која сам видео јо возовима и бродовима... Најзад, мир, мир зоре,
јолако је улазио у мене. Све шјио је мој друј причао, ја и он сам, јојурен, у јохабаном,
војничком шињелу, осјиало је заувек у мом мозју. Одједном сам се сећао, и ја, јрагова, и
људи, које сам ја видео, на јоврајку из рајиа. Први јуиј јримејих неку јоромну јромену
у свејју. На друјој сјирани јунела, чекао нас је друји воз. Мада је у даљини већ свијало,
у возу је био јошјун мук. Изнурен, ојеј сам сео у мрачни куј вајона, сам самциј. По
неколико јуија рекох сам себи: Сумајра, Сумајра...! После, у Новом Сагу, у једној хојел-
ској соби, најравио сам од свеја јоја једну јесму! Овај навод Црњанског издвајам у
неком уцбеничком смислу речи како ваља гледати и ослухнути туђе животе у мрежи
сопственог усуда, јер одистински писац јесте око и ухо сопственог презента у пуној
исповеди, да би читан био.*

Читањем лирике Милоша Црњанског разоткриваш моћи и немоћи сопствене душе,
задиреш у њене узнемире, у стихованим слоговима схваташ ту озонеричност душевно
пријемчиву у чистом удаху.

3.

Над целим књижевним опусом овога писца сенка је Одисеја са жестоком чежњом
загледана у *Ијиаку* и њену животну усудност. Од првотног издања *Лирике Ијиаке* 1919.
године трајаће стваралачки узнемир док се 1956. године рукописно не примири у
лирски триптих, а све што је ваљано у српској књизи имаће поуздани ослонац баш ту
у том коначном триптиху Милоша Црњанског, хтели ми то или не казати, ноторне чи-
њенице опстају и без тог шлагворта о писцу, довољно је листати, ево, и ововременску
песничку оствареност Сладоја Ђорђа, Милана Ненадића и Пере Зупца (*ексјазна* ли-
рика), а шта тек рећи за очаравајуће гипке путописне и есејистички скројене прозе
Станка Ж. Шајтинца, који самује украј Бегеја, а у Банату који се с пролећа забели цве-
тањем багрема чију сладуњава мирисну раскош је Црњански тако помно, штуцаво, а
сетно бележио. У годинама иза Великог рата ова лирика ће као речити дух кружити
Београдом стихованим рефреном песме *Гаргисја* у *јири јијиања*, рефрен ће се попут
рингишпилског вергла гнездити изнова у уху самога писца у пролазу: *Волео би сја-
јаји у једној црној јарди, / а јерјаница бела да ми лејрша висока. / Да имам брчиће
смеђе и врло мале, / ја кад би зором све завесе јојадале / и јоклојили се равно злајни
елебарди... / кад јрође, да на мени сјане краљичино око. / Да ме зајија меко, ко кад би
лејшир шушко: / Шјио си увек јшужан? / Смешећи јочасј бих шинуо / и шихо реко: Јер сам
мушко. Зијам у стихове ове песме као да сам у биоскопу, чист лирски синемаскоп у боји.*

Није случајно лирски сабрат Миодраг Павловић записао: *Док је Тогор Манојловић
доносио лијерарне новостји из Ијиалије и Француске, надражујући новим јесничким
облицима један сјарински сензибилијетј, Милош Црњански је лјујао сферама севера,
укршјао своје јушеве, јудске и јесничке, са аусјријским јесником Георјом Траклом,
који је у исјом рајју и на исјим фронтјовима јолудео и умро... После рајних лјујања,*

он на својој Ишаци ише сензуалну, ероичну, ионекад анакреонску поезију, заводљиву и елеантину. Његов изванредни слух омогућује му да сивара канџилене које се воле као шансоне, дуже од њих.⁵

Милан Дединац ће стати уз емотивни лирски шапат горког, а сетног суматризма, кондензовано од срца, иза свих пишевих страдања, указаће и на биљуре лирике који просијавају руменомодно: *У Црњанском се јавио јесник у сивравичном кошмару Првој свејској раји, можда негде – радо смо иако замишљали – још иешким јољским кишам, у мокрим Галицијским шумама, јо којима се он очајнички јошучао у униформи аустроугарској војника, а мноји, мноји за њим осивјали иамо... Шайушала нам је Суматра новим ривимима и сиваринским речима о узнемиреној осећајности савременој човека ишек изишло из рајној меијежа, и иај шайаш, који је, јосле Дучића, Ракића и Бојића, имао чар новине, јодио је болном несивокојсиву наших младих дана.*

Тодор Манојловић је некако сродствен уз мишљење Милана Дединца, помало суздран, али не може се казати да није готивио поетски учинак Црњанског: *У његовим јесмама, сакућеним у свесци Лирика Ишаке, јраска и сева нешито од оишитој расиоложења оној доба, од целој оној младалачкој и необузваној, јомало и смушеној немира и узрујања, и оне су сивоја, и крај својих месимичних бизарности, ројобашности, ја, јонеде, и своје формалне нејодности, језичке лабавости, учиниле јак ушисак и јоуларисале овоја јисца.*

4.

Откуда код Црњанског ти дубоки трагови, ти отисци стопала на сивилу праха који вазда како у повратку тако и у одласку вуку и воде ка хартији зашараној мастилом и штампарском бојом, ево, нека сведочи њим самим: *Мој ошац је, док је био на школама, мнојо чииао. Ја сам ја, међушим, ујознао, кад више, иако рећи, нишита није чииао, сем јолишичких лисивоа Застава и Браник. Кад је умро, осивавио ми је велики, дрвени, сандук јун књија, али и јодишита Заставе и Страже. Ја и сад јамитим, како сам у Иланчи, јри школском расиусиу, чииао уводне чланке Свејозара Милешића, јрејиску Свејозара Марковића и рајни дневник Пере Тодоровића, са Шумашовца. Та лектира, осивавила је на мени дубока шраја. Мој ошац ме је кљукао исиворијом Војвођана, јривелијама нашеј народа, сивашушима, јричама о нашим, јолишичким, јравима. А и мати пишева знала је много стихова и драма које је наизуст казивала сину. Те чињенице довољно говоре о тој драматској граматичности која ће се израна уселити у душу писца, довољна да му изоштри чула, а мождани лакмус у пуном сјају упије слике за речиту репродукцију: *Порша је била башша, са јљусковима јасмина и лија, а све те чулне и опажајно јасне финесе, увежбано хитре у сажимању, учио је као гимназијалац у Темишвару код кашоличких фрашара, јијарисиа, али иај ред није био ред мрачњака, нејо масона који су Мартовске Иде почињали хором који је певао Марсељезу. Темишвар је у тим временима био карневалски врућ и бучан. И на улицама се музицирало уз певање варошких**

⁵ О лирици Милоша Црњанског (Одломци о песнику: Т. Манојловић, М. Дединац, Р. Константиновић, М. Павловић, Х. Крњевић), као поговор за књигу Милоша Црњанског *Лирика Ишаке* – Просвета, Београд 1968.

нота, важио је за Беч у малом формату. Живео сам *шага*, у *Темишвару*, и међу *шагањим* *пролећерима*, умео је да се испрси Црњански, а самим собом је то и био у то време, да се не лажемо. И баш у том *Темишвару*, у лето 1912, године песник *Ишаке* ће уприличити и своју прву песничку збирку и адресирати је уреднику *Босанске виле* Николи Кашиковићу који је те песме много хвалио, али се и *љушио шио су сеншменшалне*. Штампано је једну (*У њочешку беше сјај*). Остале песме млађахом Милошу никада нису биле враћене, ко зна где су се загубиле. Тога лета, те исте године, каква хитрина у писању, сведочи писац: *Под ушницајем Мејерлинка и Росиана, написао сам и једну драму, коју сам њослао Народном њозоришћу у Београду. После неколико месеци добио сам одговор, крашак, окруило, на ћоше*. И опет загубљени рукопис, без повратка, затурен у некој недођији. Драма је била написана под насловом *Проклеши кнез*, опет, истог лета, шаље свом брату Јоци роман за *Бранково коло*, са надом да ће штиво излазити у наставцима, часопис је излазио у Сремским Карловцима. Милошев брат је лично уручио рукопис уреднику, који је *шио много хвалио и, за шшамћу, сћремао*, али ништа даље од тога. И тако, многи рани рукописи нису никад враћени, канда су и у свемиру загубљени, ако их нису однеле поплаве или пламени змајеви у дим и пепео, а *којије нисам имао*, записао је Црњански. Боље и то да писац изгуби рукопис, него да рукопис у испису изгуби пишчеву душу. Има у тим загубљеностима неке невидиве правде у наслуту.

Био песник млад или овенчан стиховима зашлим у године, јасно бива да код нас *судбина њесника није весеље*, ма колико да осунчано потписује стихове своје као што је журно чинио и млађахни Бранко Радичевић који ће рефлексно заћи у душу Црњанског испеваном поемом *Сћражилово сав* у загрцнутом усклику отворене кантиленске интонације:

*Лушам још вишак, њо мосћовима шћућим,
на мирисне реке њрилежем, ња ћушћим,
али, њод водама, завичај већ видим,
ошћкуд њоћох, њосушћ лишћем жушћим
и расушћим.*

*И овде, румен крина,
са девојачкој ребра,
ја зором, уморно лишћем, без милина.
А кад ушћоим чун Месечев, од сребра,
у ново море јушћра и шћраве,
седнем на облак, ња њледам свешћлосшћи,
шћшо се њо небу, из моје сћћрасшћи, јаве.*

*А месћо мој живошћа, давно живим,
буре и сенке ѡрозних виноћрада.
Насшћављам судбу, већ и код нас ѡрошћу,
болесну неку младосшћ, без ѡресшћанка;
шћек роћењем дошћу,
са расушћим лишћем, шћшо, са ѡроба Бранка,
на мој живошћ ѡада.*

Црњански је неком генетски исконском тугом и непреболем у трајању пригрлио себи за утеху Срем да му се и завичајно одаје уклетим и тако светлуцаво оцвалим стиховима који опојним сентиментом броде широко заведаним пространством над Фрушком. Не Чонград, и не Банат, него баш Срем у нервном фијуку, у близини Бранкове судбе која се наставља Фрушким виноградом.

5.

Уочи исписивања *Ишаке*, Црњанског су присвајала прозна сочињенија Тургењева. Волео је код тог Руса дескрипцију којом Тургењев опојно обасјава душу читаоца као што је и Чехов разоткрива. Било је финог наслута код Црњанског у чију књижевну радионицу ваља заћи. Године 1913. остаће месец над равничарском наоблаком у позлати српа иза његових рамена. Завртеће се у његовом животу Темишвар, Ријека, Иланча, Беч, Београд као у *калеидоскоју*, а са њима и *шолоке прочишане књије*, на немачком, на мађарском, на шалијанском, и руске у нашем преводу. Учећи историју уметности у Бечу проводи многе сате загледан у музејске експонате, каже: *Био сам њиичан смећењак свој сшолећа. Био сам лакомислен, као што само приличи њеснику, и чворку.* Умео је Црњански да заковрне своју животну причу, баш са оне сатириконске стране, уосталом такав је његов оксиморон. *Знам само да сам живео у Бечу, а желео да живим у Паризу.* Али не брините, обистиниће му се и Париз, слуги га и он. Вртложним пуцњем Гаврила Принципа у Фердинанда животна калеидоскопија Милоша Црњанског завртеће и стаклену срчу минулих илузија у салто праха мирисног када, као у песми *Ја, њи и сви савремени њарови сликамо речи ваздухом како Наш вији корак не везује брак, / Ни невини занос, зајрљаја њрвих. / Нејо осмех лак, што цвети у мрак, / на усницама са две њри кави крви. / Руке нам не држије, од сџара њрсџења, / нејо жуди, сџраха и сажљења.* Баш и јесу таква времена била, а ваљда и данас су таква, пуна жуди у експлозији страха и ближњих сажљења, управо те чињенице и опстају у лирском призиву Црњанског.

У униформи К und К официра, Галиција са шрапнелима и рововима царевине која се обрушава, слутно ће сеизмографом пера суочавати *наде свих који се болно смеше.* На крају сваке реченице свака тачка Милоша Црњанског јесте јасна са чистим ликом у огледалу збивања. *Ејоха валсева била је завршена.* Комедијант на пишевој сцени ледено и без икакве узбудљиве фрке одмахнуо је руком: *У великим историјским, њренуцима, судбина додели сваком улоју, и не њиша.* Униформисан кловновски у крвавој карневалији, пазећи да у тим хаваријама не буде ђакнут, како би и сам, можда приметио, тумбаће се по касарнама и разбојиштима К und К 29. регименте као конфета коју витлају судбинске ветрине, а која, опет, *има неку мрачну снају*, мислим, та олујна ветрина. У том таквом крвно обојеном наслуту 1914. године пише кришом и коферише рукописно по блатним урвинама Европе *њесме за Ишаку*, иако признаје исповедним акцентом себи самом да се у том трену и гади литературе забленут у музичка царства крваво ускомешаних нотних система, у царству чије сабласне музикалије падају као куле од карата у руменим маглама праха и зачудног изабарутног пепелишта. У души не остају *уосталом, слике бишака ни у најсџрашњијој усјомени, нејо усјомене живоџињске ѡиње ѡролодијској живоџа који смо водили.* Док је писао *Ишаку* у Галицији

виђао је рањенике у шарагама сеоских кола чије оковане точкове кроз блатну и кишну помрчину вуку коњи ка импровизованим болницама над којима грувају топови, као кад *Шелад* возе на кланицу. У целини *Лирика Ишаке* је сва под упитним знаком: има ли савести и покајања, бар имало, у свенашим главама?! У тој деоби добра и зла јасно се даје видети фаца уклетог и проклетог, и данас, зар не, и тамо и овамо, и ту и овде. *Случај је највећи комедијанџи на свећу*, мирно уочава Црњански. Он је у *Дневнику о Чарнојевићу* себи самом и јунак и протува, случај и куплер мајстор, канделабер као мртво усправно слово и месеца срп у усплахиреном огледалу воде. Када год ме спопадну муке и чемери тешки и горки ја их залечим том давном књигом Милоша Црњанског која је уз сами бок *Ишаке* ако не и њен голи рефрен. Ни када се селим, ни када сам на друму усамљено пуст, на друму који ма колико да је кривуда даљину своди на исту раван у било каквом да сам залуту, без те књиге нисам. Сваки ваљан писац пишући књигу гради и издваја уточиште, ни не сањајући колико азиланата ће у том уточишту имати. Писана књига јесте паспорт колико твој, толико и мој, о томе нема спорења. И видим баш тог истог писца како у џепу официрске блузе носи немачко издање Достојевског о Сибиру. Видео је Црњански рат у Галицији и на Пијави, и оне исте сабласно вијугаве ровове кроз које је и Душан Васиљев *тазио у крви до колена*, а да ли је тај рат видео њега, тај рат једнако исти на свим странама где су гробови победника и пораженог у истој равни?! Рат је и њега књижио као нулу.

Јесте истина коју не заобилази бележница животописа Црњанског: *Посијојала су њада два Беча. Један: здрав, млад, који је оглазио на бојишћу, да се враћи у болнице, без руку, ноју, или љава. А друји: бојашћу, крезубав, шаркшћу, забушаншћу, који се љарио код куће са осћављеним женама. Једни су ишли у смрћћу – најбољи гео сћановнишћува – а друји – који су се бојашћили на рачун њихов – окрешћали су се још увек на музику валса. То је била селекција.* Зато и каже за те стихове у *Ишаци*, без увијања: *ове љоешћичне сћихове нисам исисао из љрсћиа.* Те стихове писао је животни усуд писца. Дубоке су наше чежње за животом, умео је лаконски Црњански да потврди ове речи ма колико да нам је сивило јесени за петама, младост може бити само патетична утеха коју чека сентимент жут као лимун.

У Бечу ратна фарса, а на Балкану крвави пир, уочава писац, и *расћада се Аусћирја, као у шћешћру.* Из блатних крваво бојених ровова песник нађен себи самом у мрачном готово леденом Бечу, без угља на голом мразу, где *скућоћа расћие лудо. Зна се да је цар Карло цврцнућћ, већ ујућро, мећућшим, ићра се валс, као да смо на Марсу... Најзад са једним куферчешћом, сенћименшћално, улазим у један воз који ће ме, заувек, однећи. Раћћ је завршен. Завршена је једна ећоха Евроће. Завршен је један гео мој живоћиа. Бечке романшћике. Идем у своју земљу са исписаним табацима хартије насловно осенченим Ишћаком, продужавам реченицу на своју руку. Мени се онда чини – записује Црњански – *да сам љоћрешно мислио да се борбе воде измећу Аусћирје и револуције, измећу Имћерије и моје нације. Борбе се, вечно, чини ми се, воде измећу Добра и Зла.* Цео опус Милоша Црњанског јесте ламент над сопственом судбином и над сопственом животном географијом и, наравно, усудно је осенчен и васионом из чијег језгра се дрзнуо да живи звездани прах космички загонетне небеске тинте, те исте тинте која се осипа словно, *Ламенћћ над Беоћрагом, у осами трајања:**

Ти, међуштим, сџојиш над широком реком,
 над равницом њлодном, тџврд, уздињуш као шџишџи.
 Ти џеваш ведро, са џрмљавом далеком,
 и џикаш сџолећа, са муњама, и своју ниш.
 У џеби нема моје џудске џује.
 Ти имаш сџрељача џоїлед џлав и нем.
 Ти и џлач џреџвараш као дажд у шарене дује,
 а хладиш, ко далек бор, кад џе удахнем.
 А кад дође час, да ми се сџаро срце сџиша,
 Твој ће баїрем џасџи на ме као киша.

И тако, у *Иџаци* из даљине слуђени багрем бело се круни и џлаче *Месеца*, млад и жуџ, теши се песник императивно јасан. И депешира стиховима из Галиције 1915. године да је џубио *јесен* испод наслова *Серенаџа*, чије строфе неће мимоићи антологије не само српске лирике: *Умређу, џа кад се зажелиш мене, / не вичи име моје у смирај дана. / Слушај веџар са лиића свелої, жуџої*. Талогом стихова у паклу опасне хајке у лице смрти гледа се са осмехом, усправне памети, из нутрине, у блату и ватри, од ње се иште достојанство, јер је баш тада јача од живота, ма колико то сулудо било, јер *Све нам доџушџа џуја*, опорука је горког, чемерног, али стаменог срца. Лутања Црњанског степенована су звезданим коридорима небеса од којих се много иште, а не добија готово ништа, осим залудне утехе, чист азурни нихилизам са голим облаком у памети који се и Мајковском привиђао у мушким панталонама. Нема омаме коју песник неће учинити додирљивом, ма колико од свести удаљена била, умрежиће је строфизам његов.

6.

Да ли су дивоте живљења трен само који се очас губи у магли сивог заборавача? *Чиџалац* је можда, сџекао уверење, из мојих ранијих коменџара, да сам ја, са џовршиношћу женскара, романџичара, џровео раїџ у некој врсџи лиџерарних халуџинаџија. *Чиџалац* се вара, записује Црњански без журбе. Тих педесетак песама, заредом, у првом концентричном кругу, објављених 1919. године у издању С. Б. Цвијановића, након три одлагања, јер се издавач препао *буре које су џе џесме изазвале*⁶ већ у часописним појављивањима у Загребу док је Црњански био у шинелу К und К официра, изокренуле су рефлeksiју српске модерне. Из круџијалног сагледавања епохе романтизма Црњански се појавио са изокренутом рукавицом баш те епохе, некако у то време приказивао је и књиге Анри Барбиса и Ендре Адија. Стихованим прологом над *Лириком Иџаке* ставиће рукописни жиг:

Нисам џаџриоџска џрибина
 Ниш марим славу Поеџика.
 Неђу да џрескочим Крлежу и Ћурчина,
 Ниш да будем народна дика.
 Судбина ми је сџара,
 а сџихови мало нови.

⁶ Радован Поповић: *Бескрајни џлави круї* – Службени гласник, Београд, 2009.

*Али: или нам живої нешїо ново носи,
а док нам значи један сїейен више,
небу, шїо високо, звездано мирише
ил' нек и нас, и йєсте, и Йїаку, и све,
ђаво носи.*

А где ће се човек затечен у глибу ратног очаја загледати, ако не у небеску тмину, у загонетку вртложног звезданог праха из чијег светлуцавог снохвата се не може тек тако изићи у голи живот који се мрзне снежном вејавицом засут у топлом бунцању као бела смрт. Тишине у лавиринту блатног рова су сабласне, гадно хипотермичне, неумољиво ниске у превиду. Бекства из небеских висина као да и нема, тамо ти је сав пртљаг и заумних маштарија невидив, а тако присутан. Поглед у пуну, а тако загонетну празнину делује некако утешно ма колико та утеха сетна била, она ће и сетом разгалити душевну осаму. И сам *Дневник о Чарнојевићу* кроти јесење слутне тиханости разблудом и лутањем мисли тражећи излаза из ратне обести и силеџијског беснила, тражећи излаз из пакла бежи и сналази се у чистим сублиматима поетичког чина одгонетајући и мистериј самога nihilizma. Црњански лириком тежи, како примећује Радомир Константиновић, да *ошкрије далека као једино блиско и ушїолико више као једину сїварносї уколико је оно удаљеније.*⁷ Даљина је и по Константиновићу *сугбинска оїсесија* Милоша Црњанског. Он пева Север у призиву Истока и Југа, то су те његове емотивне вертикале Суматре: *Сад смо безбрижни, лаки и нежни. / Помислимо: како су йїихи, снежни / врхови Урала.* То су ти ноћни акорди певања, помало сомнабулни осмеси међ црвеним коралима маште где се слуги и завичајна трешња у цвату на пуној месечини у Иланчи док мислима *милујемо далека брда / и ледене йоре, блаїо, руком.* У лирици овога писца, душевног изнад свега, у разгледу и поимању животних чињеница, ма колико оне биле и фантазмагоричне, свет *бледи као зимски дан у сїтраху*, а страха је превише, иза сваког освита, ма се тај освит догодио јуче или ће се стрмоглавити у сутра. Кад кренеш трагом *Йїаке* уочићеш сабласно горке опрезе и светину рефлексног страха, стих је ту само сеизмограф, социјална случајност поетизоване статистичке фалинке. Плачу *ноћ и мир* загрљени под насловом *Грошеске*. У све наше, да ли само текстилно костимирани будалаштине *in vivo* елџије увукао се мољац који никога и ништа не оплакује. Уходе нас сабласне сенке, личе на *мач чврсїи*, сенком сличе вешалима скривеним у робијашком врту бескрупулозног профита и алаве јагме за свачим. Није случајна стихована депеша сенчена насловом *Сїомен Принципїу*, гласи: *Јаук и йробље је народ мој. / А сјајна йрошлосї је лаж.* Оставимо се ми којекаквих митологема које нам испод носа разастиру политички дилетанти и каријерне дилеје делиричних умова. Није лако чивијати упитне заблуде пред сопственим умом, а тек пред неразумним најездама. Ваља се *разабраїи* у *йлешїиву*, како би се, можда, замислио Лаза Костић. Није Дантон залудно узвикнуо образини Париза: *Смелосї, смелосї и још једанїушї, смелосї!* Јесте, платио је главом, али се памти с поштовањем. Треба мудро и опрезно са том никад јасно недемонтираном експлозивном направом која се зове историја. На многим историјским раскршћима јеси сам отимајући се надом из раља невоље која те је снашла. Да ли се још увек живи у долини опасних вукова који вре-

⁷ Радомир Константиновић: *Биће и језик* – Просвета, Рад, Матица српска, Београд–Нови Сад, 1983.

бају смелу мисао рогатог овна кадрог да не робује вербализму мита: *Нисам ја за небо ни за злато њлако, / ниши за Душанов сјај. / Не бих ја руком за царске двери мако / за онај блудница рај.* Душа Црњанског је од ране младости носила дубоко у себи неку мушну сећу, али је та сета камуфлирана инатом и опонентним осмехом који уме да заигра умни рулет шармом отворене и раскопчане дрскости у смелом контрирању, с разлогом. Да, реч му је била видраста и оштрија од жилета и на кравате улицаних кицоша је и у привиђењу кидисао као на змије. Мислима занесен вртом свога лиризма неговао је беле руже у плавим јоргованским сновидама ожежен месечином. Студентесу Иду Лотингер у присету песме *Мизера* песник пита: *О, да л се сећаш како смо ишли, / све улице ноћу обишли, / њо киши? / Сећаш ли се, ноћне су нам шице / и лјови, и блуднице, / били невини.* Он је сенком распет на белом уличном кућном зиду и опстаје као *Трај* да га има у ноћи *црних врана* са успоменом у трајању:

Желим:
да њосле снова
не осћане шрај мој на швом шелу.

Да њонесеш од мене само
шјуу и свилу белу
и мирис блај...

њушева засуших лишћем свелим
са јабланова.

У Новом Саду бележи Црњански: *Кашанин држи лићерарна ѡредавања и ѡвори о величини ѡезије Дучића. Ја седим међу слушаоцима и слушам ѡо, без икакве зависћи, још увек у ѡохабаном оделу бившег официра и нико ме не ѡознаје и нико не зна. Самоћа неѡзнајћо ѡесника је један од најдубљих доживљаја ѡесника.*

Док је објављивао стихове у Загребу, а у часопису *Савременик* сам је мислио о тим строфама *да се моју декламоваши на барикадама* и сад му изгледају као нека *лимунада*.

Рукопис *Дневника о Чарнојевићу*, у то време, бележи Црњански, већ је *нарасћо* у *дебелу књију*.

7.

*Лирика Ићак*е није се допадала старијој господи, не само Београда... За Новака Симића песник Црњански ће важити за *брбљивој лалу*, а Сима Пандуровић, угледно књижевно презиме, критички се обрушава на *Лирику Ићак*е тек изашлу из Цвијановићеве књижаре: *Поезија Г. Црњанској је мешавина најбрућалнијих неукусносћи, хаоћичне анархије, живе и имћресивне фанћазије. Она сама оскудева у нечему без чећа ѡрава ѡезија не сме бићи: високе равношјеже духа и дубоке ећичке основе, оноћа шћо ће увек бићи мерило ѡрема коме ће се ценити висока, божанствена ѡезија и шарлаћанска мисћификација ѡсеудо-ѡећа.*⁸

⁸ Владимир Буњац: *Каменовани Црњански* – Милић Ракић, Библиотека посебних издања, Ваљево, 1986.

И Бранко Лазаревић ће се упитно окомити на песника: *Шта хоће, на пример, шта јосјодин Милош Црњански? Шта хоће и са својом књигом, и са својим насловом, и са својим њесмама? Од прве сјране ја до њоследње, усјео је њосред срца да њобије, незјрајно и са несносно шјујим ножем, све до духа и душе до лојике и јлаве. Као несрећна девојка зелен бор да сасуши, све је усјео најусјешније да онакази, изверне и на њусјео да њосјави чеја јод се дохвајио.*⁹

Црњански је умешно парирао разновразним перцепцијама олаке глупости, суочен са сјрашном мржњом лијерарних фарисеја и којекаквих надобудника разјасниће то себи самом овако: *Лазу Косјића веома ценим и можда збој шјоја шјо смо имали заједничкој у судбини: и њеја је целој живојја прјвила хајка јолушана, мрзели су ја, лично као и мене. То су речи писца који је читав изишао из оргије рата. Нема раја, осим у мислима голим, тек ако их у глави имаш.*

Црњански је био флит страшило за литерарне анонимусе, књижевна блебетала, скрибоманске крешталице и кркетане, није подносио књижевну жабокречину, ни то накинђурено витештво. За живота проветравао је књижевне одаје у којима би се и непозван нашао.

Исидора Секулић 1922. године са фино зачудним колоплетом мисли мотри на Црњанског, тактилна је, пише са алузивном опоруком да је већ по нечему и себи самом тестаментирани: *Враши се, дакле, Чарнојевићу, не за увек, нејо за време, и са Сумајре, и из врша Беренисе, враши се на Кајшол дебелих каноника или на Теразије рајшних бојаша. И кад ши јовичу: с јуша, њесниче, сјој или лези, и јусји да преко шебе, баш преко шебе прође сва ја неваљала лудница швоје шамне ејохе.*¹⁰

Станислав Винавер ће, не само поводом *Лирике Ишаке*, спрам умножено брбљивих књижевних кепеца, стати тик уз песника: *Црњански свакако сјада међу најгаровишије наше младе књижевнике. Он има замисао, има свој начин излајања, има своје схвајање, има нерва, шемјераменја и фаншизије... Пре свеја код нас јосјоји обичај, која се прјдржавају сви јијмеји који раде јо суштеренима лијерашуре – да се мрзи – сјрасно мрзи сваки онај који јише са шаленјом.*

Увек је било и биће таквих књижевно шминканих сутеренција и њихових гардеробера, роје се и данас хитро и саморекламерски, а кад боље разгрнеш ту гомилу књишког веша, вратићеш се поетској кошуљи Милоша Црњанског, ипак.

Није оманула Исидора Секулић када је изговорила меру која важи и данас: *Црњански је фаншик и крујан умешник.* Нема ту ситничарења, нити било каквог цењакања, потпис је верно задат, том потпису се верује.

У праву је Живорад Стојковић у тврдњи да је *Ишака* увертира једне једине његове Одисеје коју ће круцијално обележити у *десејак разних књија сшхова, прозе, јушјојиса, мемоара, есеја.* Није се дао умно згужвати, уздизао се *од крика до ламенја, од провиђења до видовишсји.*¹¹

⁹ Бранко Лазаревић: „Лирика г. Црњанског“ – *Срјски књижевни јласник*, 1. април 1921.

¹⁰ Исидора Секулић: *Из домаћих књижевносји*, Матица српска, Нови Сад, 1964.

¹¹ Милош Црњански: *Лирика, проза, есеји* (Ж. Стојковић: *Песнички пут Милоша Црњанског, предговор*); Матица српска, Српска књижевна задруга – Нови Сад, Београд, 1972.

Србија јесте његова *Ишјака*, а Милош Црњански опстаје као Одисеј са срцем пустолова у њеном оку:

*Порођајем у шћуђини, ѿод замрзлим снејом,
хранише ме шћвојим тласом, слабошћу и нејом.
Сћусћише ме у немоћ дејшњсћива, да шће волим
и брћијом, за Тобом, за цео живојш, оболим.*

За епилог ове есејистичке омаме у трајању, иза стоте (1919–2019) године објаве *Лирике Ишјаке*, реченице ће заћи тако и у наредна годишта, није згорег казати песника и његово дело песником Слободаном Ракитићем: *Подрујљивосћ и сеншменшталносћ, тробосћ и нежносћ, ошоросћ и мекоћа, шрејлићу се сштално, од самој шочешћка, у Црњанској лирици. И заисшја, најзанимљивији је шјај развојни лук шесника Црњанској, шја мешаморфоза њејових шшоледа на свејш, чије расишјање шесник доживљава као расишјање сојсшвеној бића, а штакво осећање израсшја из њејове жеље за слободом и слободом самих мисаоних сушшшина, самој језшра свејша у надирању. Тај шшш Црњанској од јаве до сна, од Ишјаке до шривићења, од идеолошкој буншја до шшмирења, од машерије до духа, од чулносћи до мешафизике, јесшје шшш унутрашње шесникове мешаморфозе.*

Те 1919. године када ће објавити *Лирику Ишјаке* насељен је на Дорћолу, у Београду. Каже, у то време, да је послератну књижевност *надобудно* представљао, неће бити да је баш тако. У кафани *Москва* гореле су свеће штаблијама послератне литературе. Те штаблије су, поред Црњанског: Сима Пандуровић, Бора Станковић, Сибе Миличић, Тодор Манојловић, Станислав Винавер и Растко Петровић. Милош носи капу боемску од сомота. Дошао је у Београд да настави, како је казивао, тамо где је стао.

– *Идем, велим, шјамо ми је месшш. Нико још, никад, није избејао своју судбину. Ушисујем се код Бојдана Појшовића, на ушоредну књижевносћ, на исшшорију, исшшорију умешносћи. Храним се у једној шшвари у Дунавској улици.*

Чекале су нове патње и лутања Одисеја са паспортом Итаке коју неће мимоићи у *Дневнику о Чарнојевићу*, а касније ни у *Сеобама* небески отвореним кад јесен заћути на путу суморном уз белу ружу у вртној памети.¹²

¹² Милош Црњански (1893, Чонград – 1977, Београд), песник, приповедач, романијер, драмски писац и бриљантни есејист, један од најистакнутијих представника српске модерне. Други светски рат, између осталих путошества, затекао га је у дипломатској служби у Риму, одакле је отишао за Лондон да пати и чезне за *Ишјаком* горко осмехнут судбини у лице, вратио се 1965. године Београду са личним капиталом исписаних књига.